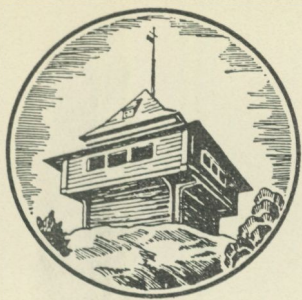

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1944**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1944

Redaktion:

SIGURD WALLIN • GÖSTA BERG • SIGFRID SVENSSON

Omslaget: "Josua slår de fem Amoreers konungar. Josua Bok 10 Cap." Detalj ur bonad målad av Anders Pålsson, Trönninge socken, Halland. Nordiska museet 58,191 b.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1944

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

SÄBYKISTAN

av Sigfrid Svensson

I Fataburen 1937 presenterades ett par till Nordiska museet nyförvärvade kistor från Västergötland och Hälsingland, kallade Ekby- och Bjuråkerskistorna. Med hjälp av jämförande bildmaterial visade författaren där, att dessa allmogemöbler hade den imponerande åldern av 750 å 800 år. Det är ej svårt att konstatera likheten mellan dessa vördnadsvärda åldringar och den här, bild 1, 3—5, återgivna kistan från Säby socken i nordligaste Småland, vilken Samfundet Nordiska museets vänner under 1943 inköpt och överlämnat till museet. Konstruktionen är i huvudsak densamma: sidor och gavlar äro infällda i fyra kraftiga hörnståndare, vilka samtidigt utgöra kistans fötter. Den mest framträdande skillnaden är, att Säbykistans ståndare äro så breda, att de också utgöra en väsentlig del av fasad och baksida. Åtskilliga snickaredetaljer ange, att Säbykistan är yngre och härom vittnar också, att den har lock med gångjärn (i Ekbykistan har locket ledats på tappar). Fullt tydligt är å andra sidan, att Säbykistan måste vara en ättling om ock en sentida sådan till de andra kistorna. Frågan är då hur pass sentida den är. Själva konstruktionen kan härvidlag inte ge något avgörande svar, den torde i södra Sverige ha använts vid tillverkningen av enklare mjöllärrar ännu under 1700-talet.

För en närmare datering äro vi alltså enbart hänvisade till kistans dekorativa utsmyckning. Huvudbeståndsdelen av denna utgöres av karvsnittsrosetter. Att karvsnitt av mycket gammalt funnits i Norden, framgår av att dess former eftergjorts och bevarats i förhistoriska metallarbeten. Tekniken har näppeligen sedan varit helt försvunnen utan troligen levat kvar i träsnideri

av enklare slag. I varje fall kom den under medeltidens senare del på modet igen. Från Gotland finnes i Fornsalen i Visby en kista (avbildad i Fataburen 1909, sid. 26) inte så olik Säbykistan, men med en vida rikare och frodigare karvsnittsornamentik av utpräglad sengotisk karaktär. Kistan, som har utländska motsvarigheter, torde härröra från 1400-talets slut. Detta är också den tidigast tänkbara dateringen av den här aktuella kistan.

Närmast behöva vi då för att fastställa tiden för Säbykistans verkliga tillkomst en begränsning framåt i tiden. Att den tidpunkten kan ligga ganska sent ger den skånska sängen bild 2 en erinran om. Både i form, konstruktion och ornering visar denna överensstämmelser med Säbykistan och dess datering 1734 har ej betvivlats som angivande tillverkningsåret. För övrigt finnas sådana karvsnittsornament som virvelhjulet och den enkla karvsnittsrosetten kvar i allmogekonsten ännu in på 1800-talet. Båda dessa ornament äro i det närmaste överensstämmande på Långarödssängen och Säbykistan. Men kistans övriga rosetter kunna däremot inte kallas enkla utan äro i stället ganska invecklade och varierande. Till dessa har det heller inte varit möjligt att påträffa direkta överensstämmelser bland de med karvsnitt smyckade allmogeskrin, vilka finnas bevarade redan från 1600-talets senare hälft. Karvsnittet på de även i Småland vid denna tid ej ovanliga, rikt snidade skrinen har delvis en annan karaktär både genom att det täcker hela ytor och genom de i urtagningarna ofta utsparade små korsblommorna eller "dropparna". Härigenom skulle vi ha begränsat tiden för Säbykistans sannolika tillkomst till en period på drygt halvtannat århundrade, 1400-talets slut till 1600-talets mitt. I Långarödssängen från 1734 ha vi visserligen ej heller spår av den yngre karvsnittsstilen, men denna har heller inte i Skåne haft samma rika förekomst som i landskapen norr därom. I norra Småland ha karvsnittsrosetter påminnande om Säbykistans i miniatyrform kvarlevat på kakstämplar.

Förutom karvsnittsrosetterna har kistan också några andra ornament överst på framsidan. Tyvärr är detta parti nygjort,

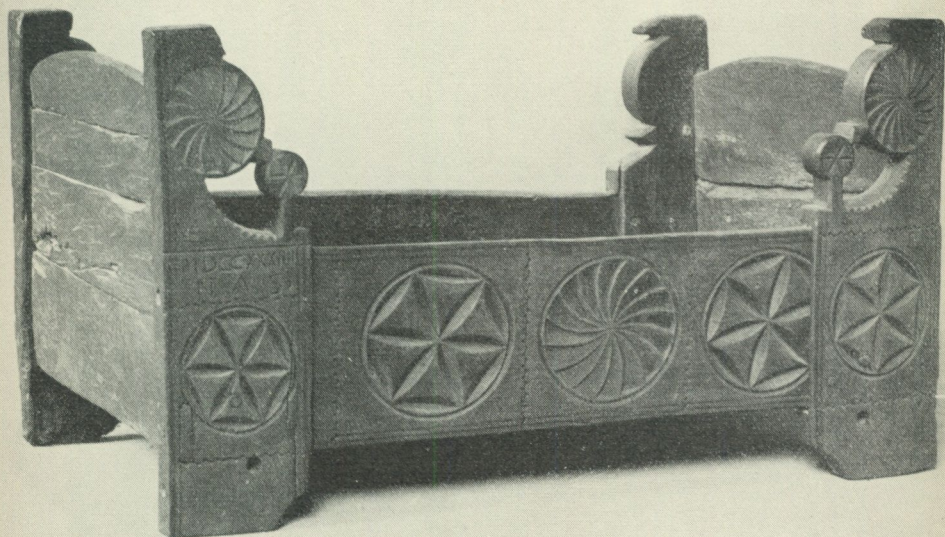
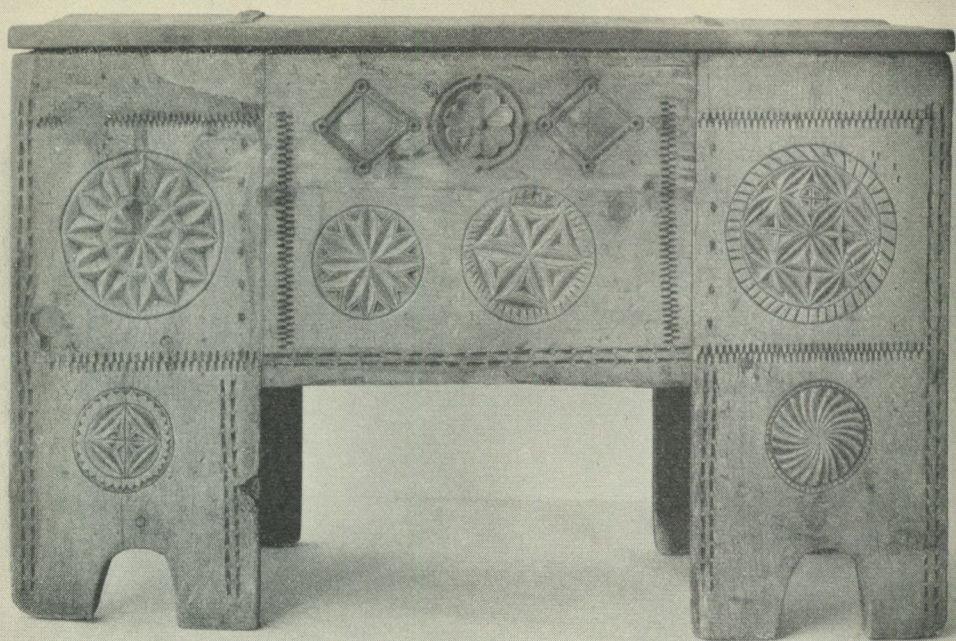

Bild 1. Kista från Säby socken, Småland. Nordiska museet 228,300. Jämför bild 3—5.

Bild 2. Säng från Långaröds socken, Skåne. Med årtalet 1734. Nordiska museet 97,792.

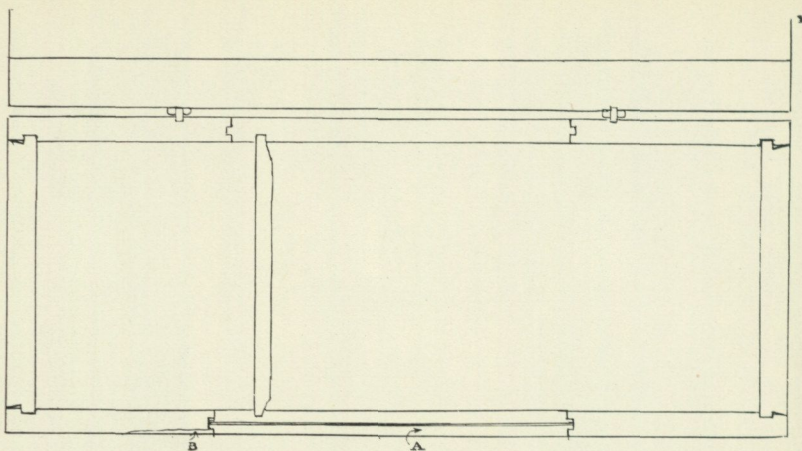

Bild 3. Säbykistan sedd uppifrån. Bild 3—5 teckningar av Olle Homman.

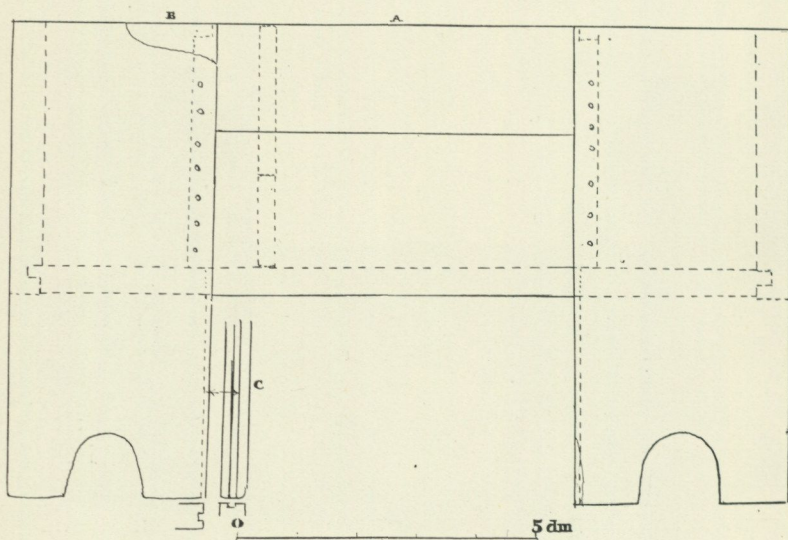

Bild 4. Säbykistan, framsidan. Jämför bild 1.

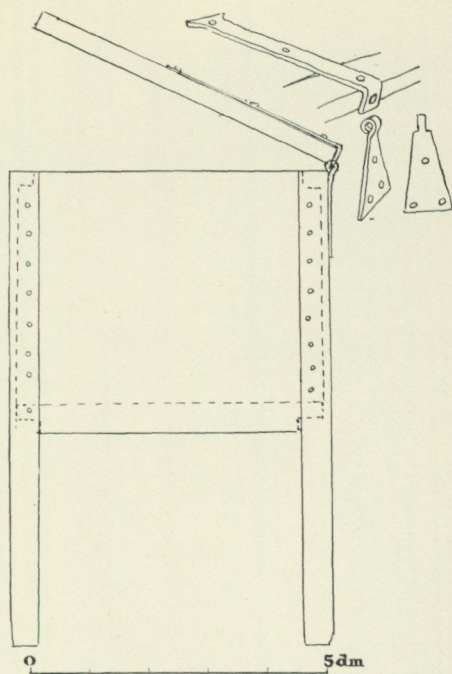

Bild 5. Säbykistan, ena gavel-
sidan.

men låt oss det oaktat tills vidare betrakta ornamenten som autentiska: en åttablädig omskriven ros mellan två dubbellinjiga, hörnställda kvadrater med svag diamantskärning. Ha dessa ornament sinsemellan med varandra att göra, eller är det blott fråga om en ytfyllnad av skäligen enkel och meningslös beskaffenhet? Framsidan av en låda till ett skåp från Tvååkers socken, Halland, bild 6, ger genast svar på frågan. Kistans lösa ornament utgöra här en fast komposition, och infogad i ett helt ytmönster går denna igen i locket på ett skrin från Hjärtum i Bohuslän, bild 7. Samhörigheten torde vara obestriddlig och härmed ha vi från en folklig ornamentik av mera tidlös karaktär kommit fram till en daterbar modestil.

Skåpet från Tvååker är ej svårt att placera. Om själva skåpformen säger Sigurd Erixon, att "det är en av den nordväst-tyska och danska renässansens mest omhuldade möbeltyper, och

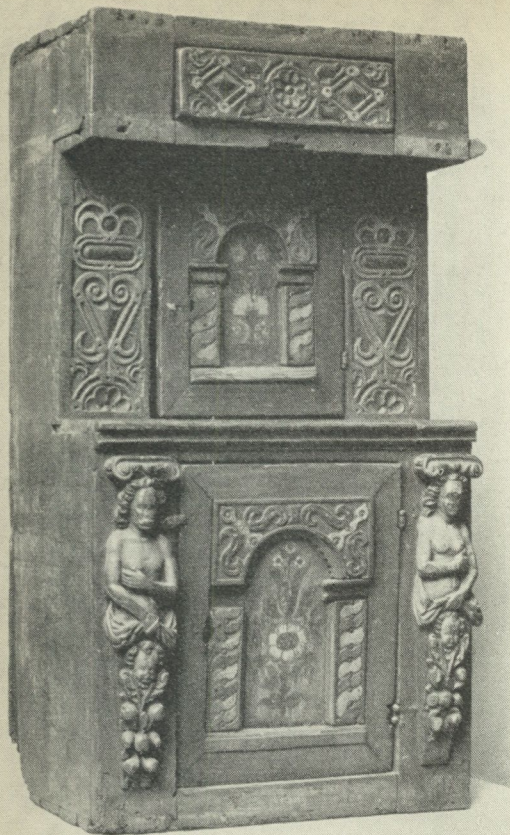

Bild 6. Skåp från Tvååkers socken, Halland. Nordiska museet 32,509.

det är troligen därifrån som den i förenklad gestalt vunnit inträde hos allmogen i sydvästra Sverige" (Folklig möbelkultur, sid. 68). Ornamentiken av senrenässanskaraktär pekar helt åt samma håll. Hermerna vid sidorna, änglahuvudena och fruktklasarna, liksom beslagsornamentiken (juvelornamentiken enligt V. Slomanns senaste forskningar, framlagda i Tidskrift för konstvetenskap, årg. 24) och ramverket med bågfälten möta i stor rikedom i Danmark och de gammaldanska provinserna såväl i kyrkoinredningar som på profana möbler från 1600-talets tidigare årtionden.

Äldre än nämnda tid kan inte Säbykistan vara. Av renässansornamentiken kom förutom de rundbågiga arkaderna särskilt beslagsornamentiken att åtminstone under en tid framåt efter-

Bild 7. Detalj av lock till skrin från Hjärtums socken, Bohuslän, Nordiska museet 95,885.

bildas i det folkliga möbellantverket och träsnideriet. En stolpskänk i Nordiska museet från Göteryds socken i Småland, daterad 1646, är ett av de vackraste proven härpå. Ännu så sent som 1691 har ett halländskt skåp kvar en beslagsornamentik med rosen som centralmotiv, och i fragment är samma renässansornering ej ovanlig på sydsvenska mangelbräden, vilka närmast äro daterbara till 1600-talets andra hälft.

En närmare datering av Säbykistan bör nu vara möjlig. Som lösa ornament ha dess ros och kvadrater kommit så långt från förebildens ofta ytfyllande ornamentik, att man närmast vore böjd för en datering till 1600-talets slut. Men dessa ornaments karakteristiska dubbellinje med dess runda hål, "pärlor", synes dock i övrigt ha tappats bort vid denna tid. Som ovan nämnts talar också karvsnittets karaktär emot en datering alltför sent på 1600-talet. Århundradets mitt skulle då med stor sannolikhet kunna sättas som Säbykistans tillkomsttid.

Nu vilar ju dock denna mera precisa datering väsentligen på orneringen av en nyinsatt del i kistan. Det har varit omöjligt att få uppgifter om när denna reparation företogs. Säljaren uppger, att kistan ägts av hans farfar, som var bonde och hette Johan Dufva. Denne var bosatt i Doppedalen i Säby socken, en gård under det Hermelinska fideikommisset Gripenberg. Säljaren mindes kistan från farfaderns hem, där den stod i en gäststuga eller sommarstuga. "Jag minns", säger han vidare, "att de nog hade värdesaker av olika slag i den." Det är mer än 50 år sedan och säljaren känner ej till, att den skulle ha reparerats: "den var likadan, när jag såg den som barn, som den är nu". Vid denna reparation ha tydligen också de i övrigt ursprungliga gavelsidorna erhållit sin karvsnittsornamentik, en förstörad kopia av ornamenten på fötternas nedre del. Troligen samtidigt har det nuvarande locket tillkommit och ett par mindre kompletteringar gjorts upptill på den vänstra framståndaren.

Att den på framsidan nyinsatta delens ornamentik inte kan vara något tillfälligt påhitt har framgått av de här gjorda jämförelserna. En möjlighet skulle ju teoretiskt vara att den restaurerande snickaren kopierat orneringen från något annat föremål. Men dessa ornament äro icke vad man i första hand tänker sig höra samman med karvsnittsrosetter och motivets degeneration bör inte heller ha lockat till kopiering. Med till visshet gränsande sannolikhet vågar man därför säga, att på den nytillsatta delen helt enkelt överförts den ornamentik, som funnits förut på kistan. Möjligt är att detta parti av kistan erhållit skavanker i samband med att en ursprunglig låsanordning förstörts. Den nuvarande ornamentiken synes visserligen icke lämna plats för någon sådan, men det visar sig, att på äldre kistor och skrin nyckelhål och beslag ofta placerats helt oberoende av den först anbragta snidade dekoren.

Kistan har ytterligare ett dekorativt element, nämligen urtagningar i nagelsnitt, som dels äro motställda varandra, dels löpa parallellt utmed ytterkanterna. Nagelsnittet hör också till renässansornamentiken och synes uppträda först ett gott stycke in på 1500-talet. Här ha vi alltså ytterligare en avgränsning som

hindrar en tidigare datering. På mindre föremål såsom mangelbräden och rockblad lever nagelsnittet kvar in på 1800-talet.

Slutligen skall nämnas att de bågformiga urtagningarna på fötterna äro sällsynta i det bevarade europeiska materialet av dylika kistor, men motsvarigheten på en schweizisk kista (O. v. Falke, *Deutsche Möbel*, sid. 14) kan antyda, att även denna detalj i Säbykistan följer en äldre tradition.

Förre ägaren uppger, att han hört omtalas, att kistan "för länge, längesedan skulle ha kommit från Gripenberg". Sannolikast är väl detta enbart en förklaringssägen: kistan har med tiden blivit ensamstående i sin art och då har man velat förklara dess säregenhet med att den en gång hört hemma på den stora herrgården i socknen. I varje fall är givetvis en ståndkista av sådan typ ej tänkbar i en herrgårdsmiljö vid denna tid annat än möjligen placerad i någon ekonomibyggnad och detta skulle i så fall endast betyda, att man härvidlag följt ortens allmogetradition. Men även hos allmogen bör en kista av detta slag varit föråldrad vid 1600-talets mitt såsom beståndsdel i en rumsinredning (orneringen talar dock för att kistan stått i en stuga och ej varit en simpel mjöllår på ett loft). Under 1600-talet kommo kistor av nutida konstruktionstyp i bruk även hos allmogen. Dessa kistor stodo direkt på golvet, hade väggar sammanfogade med sinkning och voro ofta prydda med järnbeslag och senare även med målning. En tysk forskare (V. Bramm i *Volkswerk* 1941) har karakteriserat skillnaden mellan stolpkistorna och de sinkade kistorna så, att de förra äro timmermansarbeten under det att de senare äro snickareprodukter. Denna träffande uppdelning torde också kunna användas som förklaring till varför stolpkistorna levat kvar så länge vid sidan om de nya typerna.¹ Timmermännen, som hjälpte till med husbygget,

¹ Kulturen i Lund äger två kistor av denna typ men med mycket enkel ornering, den ena från Stoby socken i norra Skåne (Kulturen 1937, sid. 39), den andra från V. Torsås i sydvästra Småland (W. Karlson, *Medeltida möbler*, pl. XXVIII). Av en helt annan kvalitet är ornamentiken på delarna till en kista i Nyköpings museum (Sörmlandsbygden 1941, sid. 93), ursprungligen från Kuddby socken i Östergötland. Denna kista torde härröra från 1500-talet och hör till en annan kategori av hantverkare.

ha också fått i uppdrag att göra de enkla mjöllårar som behövdes. De använde därvidlag skiftesverkstekniken, som de voro välförfarna med från timmerarbetet. En försiktig smålandsbonde har kanske tyckt, att det var en onödig utgift att beställa en av den nymodiga sortens kistor hos snickaren; timmermannen har i stället fått i uppdrag att göra en ståndkista, som kunde duga som stugmöbel. Denne kunde skickligt hantera sina stämjärn och sin kniv, karvsnittsrosetterna voro välbekanta motiv, men han har också iakttagit att den nya tidens möbler haft en annan dekor: nagelsnittet och beslagsornamentiken i plattskärning. Han gjorde så gott han kunde och mindes — och så fick Säbykistan sin egenartade blandning av förhistorisk konstruktion, gotiskt karvsnitt och renässansens nya ornament. Givetvis kunna vi också tänka oss husbonden själv besitta en timmermans färdigheter.